

واکاوی ساختار نظام آموزشی شهرهای نفتی جنوب ایران
(با تأکید بر نقش دولتمردان بریتانیا و مدیران شرکت نفت انگلیس و ایران)
۱۳۳۰ ش - ۱۲۸۷ ش

رضا حبیبی نژاد

دانشجو مقطع دکتری ایران شناسی، بنیاد ایران شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

(نویسنده مسئول) دکتر فرج اله احمدی

دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

fahmadi@ut.ac.ir

دکتر محمد باقر وثوقی

استاد گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

مظفرالدین شاه قاجار در سال ۱۲۸۰ ش/۱۹۰۱ م، امتیازنامه نفت را به مدت ۶۰ سال به ویلیام ناکس داریسی واگذار نمود. کشف نفت در سال ۱۲۸۷ ش/۱۹۰۸ م، در مسجده سلیمان، موجب تحولاتی در ساختارهای اجتماعی و فرهنگی شهرهای نفتی جنوب گردید. یکی از مهم ترین این تحولات، شکل گیری ساختار نظام آموزشی نوین در شهرهای نفتی جنوب تحت مدیریت شرکت نفت انگلیس و ایران بود. پژوهش حاضر، با تلفیق روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع دست اول، منابع کتابخانه ای، اسناد، نشریات می کوشد نشان دهد که مدیران انگلیسی شرکت نفت با احداث و توسعه مدارس، آموزش های فنی، تربیت نیروی متخصص و اعزام دانشجو به خارج، تا چه میزان موجب ارتقای سطح سواد در شهرهای نفتی جنوب گردیدند. در این پژوهش کوشیده شده است ساختار نظام آموزشی شهرهای نفتی جنوب ایران از آغاز سال ۱۲۸۷ ش/۱۹۰۸ م تا سال ۱۳۳۰ ش/۱۹۵۱ م با تأکید بر نقش مدیران انگلیسی شرکت نفت انگلیس و ایران، مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد.

واژگان کلیدی:

خوزستان، نفت، مدیران انگلیسی، نظام آموزشی، شهرهای نفتی جنوب.

مظفرالدین شاه قاجار در سال ۱۲۸۰ ش/ ۱۹۰۱ م، امتیازنامه نفت در سراسر ایران (به جز ۵ استان مرزی با روسیه) را به ویلیام ناکس دارسی^۱ تبعه انگلیس واگذار کرد. بدون تردید، دولتمردان بریتانیا در واگذاری این امتیازنامه نقش بسیار مهمی داشتند. با کشف و استخراج نفت در سال ۱۲۸۷ ش/ ۱۹۰۸ م، دولت انگلیس با واگذاری بخشی از سهام نفت جنوب به دارسی، عملاً دست او را از نفت ایران کوتاه ساخته و با تشکیل شرکت نفت انگلیس و ایران، مالکیت ۵۱ درصد سهام نفت جنوب ایران را از آن خود ساخت. از آن پس، سیاستمداران بریتانیا در موارد متعددی به منظور حفظ چاه ها و تأسیسات نفت، اقدام به اعزام نیروی نظامی و مداخله در امور منطقه نمودند. جدا از این مداخلات نظامی، مدیران انگلیسی شرکت نفت انگلیس و ایران بر اساس تفاهم نامه ای که با دولت ایران منعقد کرده بودند ملزم به اجرای پاره ای تعهدات نسبت به دولت و ملت ایران بودند. در این نوشتار نگارنده کوشیده است براساس روش توصیفی - تحلیلی و بر پایه اسناد، نشریات و منابع کتابخانه ای، ساختار آموزشی شهرهای نفتی جنوب ایران را بررسی و تحلیل نماید. فرضیه اصلی پژوهش بر این اصل استوار است که مدیران انگلیسی شرکت نفت انگلیس و ایران در بازه زمانی ۱۲۸۷ ش تا ۱۳۳۰ ش با احداث و توسعه مدارس، دانشکده نفت و اعزام دانشجو به خارج نقش مؤثری در شکل گیری و توسعه ساختار نظام آموزشی شهرهای نفتی جنوب ایران و تربیت نیروی متخصص کارآمد داشته اند. یافته های پژوهش نیز نشان می دهد که نظام آموزشی شهرهای نفتی جنوب ایران از دهه ۱۳۱۰ ش به بعد تحت تأثیر قرارداد ۱۳۱۲ ش/ ۱۹۳۳ م، و با فشار دولت ایران و مطالبه گری کارکنان شرکت نفت، رشد چشمگیری داشته است. بر همین اساس، ساختار نظام آموزشی شهرهای نفتی جنوب ایران از کشف نفت در سال ۱۲۸۷ ش/ ۱۹۰۸ م تا ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ ش/ ۱۹۵۱ م حول دو محور بررسی و تحلیل می شود. محور نخست؛ ساختار آموزشی برون سازمانی (غیرشرکتی) که در این محور به آموزش عمومی (ابتدایی و متوسطه) و اقدامات مدیران انگلیسی شرکت نفت در احداث مدارس و ... پرداخته می شود. محور دوم؛ ساختار آموزشی درون سازمانی (شرکت نفتی) که در این محور به نقش مدیران انگلیسی شرکت نفت در رشد و توسعه ی آموزش عالی و تأسیس دانشکده نفت آبادان و اعزام دانشجو به خارج پرداخته خواهد شد.

پیشینه تحقیق

در زمینه موضوع این نوشتار، تاکنون پژوهشی جامع و مستقل صورت نگرفته است. نگارنده با واکاوی اسناد، نشریات و منابع کتابخانه ای کوشیده است پژوهشی تازه پدیدار نماید. با این وجود، به پاره ای از پژوهش های مرتبط با موضوع اشاره می گردد. سید حسن محسنی (۱۳۸۱) در مقاله «تاریخچه ای از آموزش و پرورش و نخستین مدارس

1. William Knox Darcy

استان خوزستان» به روند شکل‌گیری آموزش نوین و نخستین مدارس استان خوزستان پرداخته است ولی نقش شرکت نفت انگلیس و ایران را در قالب یک ساختار آموزشی منسجم و در ارتباط با سیاست‌های مدیران شرکت نفت به‌طور مستقل بررسی نکرده است. دانش عباسی شهنی (۱۳۹۳) در کتاب «تاریخ آموزش و پرورش و مدارس مسجدسلیمان» اطلاعات قابل توجهی درباره مدارس، دانش‌آموزان، معلمان و روند توسعه آموزشی مسجدسلیمان ارائه نموده و از بررسی ساختار آموزشی سایر شهرهای نفتی خوزستان خودداری کرده است، حال آنکه، دامنه پژوهش حاضر گسترده‌تر است و علاوه بر مسجدسلیمان، سایر شهرهای نفتی جنوب را نیز در بر می‌گیرد. ربابه معتقدی (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان «تأثیر صنعت نفت بر تحولات اجتماعی مناطق نفت‌خیز ۱۳۰۴-۱۲۸۷» به بررسی آثار صنعت نفت بر تحولات اجتماعی مناطق نفت‌خیز تا سال ۱۳۰۳ش پرداخته است. حال آنکه در پژوهش حاضر کوشیده شده است با بهره‌گیری از منابع دست اول موضوع پژوهش را تا سال ۱۳۳۰ش/۱۹۵۱م، بررسی و تحلیل نماید. عبدالعلی لهسایی‌زاده (۱۳۸۵) در کتاب «جامعه‌شناسی آبادان» به ساختار آموزشی آبادان پرداخته و سایر شهرهای نفتی خوزستان در این اثر مغفول مانده است. عباس طرفی (۱۳۸۶) در کتاب «آموزش و فن‌آموزی در صنعت نفت ایران از آغاز تا کنون» اطلاعات جامعی در خصوص ساختار آموزشی درون سازمانی شرکت نفت ارائه می‌دهد حال آنکه به ساختار آموزشی برون سازمانی یا غیرشرکت نفتی نپرداخته است. پاره ای اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، نشریات اختصاصی شرکت نفت انگلیس و ایران نیز اطلاعات ارزشمندی در خصوص ساختار آموزشی ارائه کرده اند اما ایرادی که به این دسته از منابع وارد است آن است که از یک سو، مطالب آنها با اعمال نظر مدیران انگلیسی شرکت نفت انتشار می‌یافتند و از سوی دیگر مطالب آنها همه شهرهای نفتی را شامل نمی‌گردید. نگارنده با وجود پژوهش‌های فوق که غالباً موضوع را به صورت منطقه ای یا تک بعدی بررسی کرده اند، می‌کوشد در پژوهش حاضر با در نظر گرفتن خلاء پژوهش‌های پیشین، موضوع پژوهش را از زوایا و ابعاد گوناگون در بازه زمانی ۱۲۸۷ش تا ۱۳۳۰ش مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد.

محور نخست؛ ساختار آموزشی برون سازمانی (غیرشرکتی) در شهرهای نفتی جنوب ایران

در این محور به ارزیابی نقش مدیران انگلیسی شرکت نفت انگلیس و ایران در رشد و توسعه آموزش ابتدایی و متوسطه در شهرهای نفتی جنوب ایران پرداخته می‌شود.

آموزش عمومی (ابتدایی و متوسطه)

روند احداث مدارس و توجه به نظام آموزشی در شهرهای نفتی جنوب از آغاز کشف نفت در سال ۱۲۸۷ش/۱۹۰۸م، تا سال ۱۳۱۲ش/۱۹۳۳م، بسیار کند صورت گرفت به طوری که مجموع مدارس احداث شده در این بازه زمانی، حدود ۹ مدرسه گزارش شده است. شرکت نفت انگلیس و ایران، از آنجایی که بسیاری از نیروهای بومی استخدام شده توسط این شرکت از عشایر بختیاری بودند از همین رو با احداث مدارس و به منظور با سواد کردن

عشایر بختیاری پیش قدم شد.^۲ روند احداث مدارس از سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، تا ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ ش / ۱۹۵۱ م، شتاب بیشتری به خود گرفت به طوری که در این بازه زمانی حدود ۸۱ مدرسه در شهرهای نفتی خوزستان با کمک و مساعدت شرکت نفت احداث و تحویل اداره ی معارف و اداره ی فرهنگ خوزستان و شهرهای نفتی گردید. شرکت نفت مطابق قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م ملزم به احداث مدارس و مراکز آموزشی در شهرهای نفتی جنوب بود. بر همین اساس، باید افزود که فراهم کردن امکانات آموزشی در شهرهای نفتی در مجموع به سود عموم مردم منطقه تمام شد.

در ادامه، به نقش و عملکرد مدیران شرکت نفت انگلیس و ایران نسبت به نظام آموزشی برون سازمانی (دولتی - غیرشرکتی) در شهرهای نفتی جنوب ایران در دو بازه زمانی:

الف) از آغاز کشف و استخراج نفت در سال ۱۲۸۷ ش / ۱۹۰۸ م تا لغو قرارداد داری در آذرماه ۱۳۱۱ ش / ۱۹۳۲ م،
ب) از قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م تا ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ ش / ۱۹۵۱ م پرداخته خواهد شد. **الف)** در بازه نخست، شهرهای نفتی جنوب شامل شهرهای نفتی ناصری (اهواز)، محمره (بارانداز شرکت نفت)، مسجدسلیمان، هفتکل و آبادان می گردید. نباید این نکته را فراموش کرد که این بازه زمانی، دوره ی آغازین شکل گیری شهرهای نفتی مذکور بود. در آغاز، این مناطق فقط یک مکان کارگری محسوب می شدند و از جنبه ی شهری برخوردار نبودند. طبیعی بود که به لحاظ آموزشی و فرهنگی از رشد بالایی برخوردار نباشند. از طرف دیگر در این رابطه دو نکته را نیز نباید فراموش کرد یکی اینکه در بخش عظیمی از این بازه زمانی دولت مرکزی چندان قدرتی در این مناطق نداشت و قدرت واقعی با حکام محلی منطقه یعنی شیخ خزعل و خوانین بختیاری بود و دوم اینکه آنچه برای شرکت نفت اهمیت داشت، بهره برداری هرچه بیش تر از میادین نفتی خوزستان بود نه مسأله ی آموزش و تربیت فرزندان کارکنان شرکت نفت. بر همین اساس، ۱۲ سال بعد از کشف نفت، نخستین دبستان پسرانه در سال ۱۲۹۹ ش / ۱۹۲۰ م، در ناصری (اهواز) تأسیس شد. این دبستان سه کلاسه بود و از محل بودجه دولتی تأمین هزینه شد.^۳ در سال ۱۳۰۳ ش / ۱۹۲۴ م در ناصری (اهواز) کلیه مخارج مدرسه ابتدایی آن توسط شرکت نفت پرداخت می شد و مدارس آبادان و محمره (خرمشهر) نیز از کمک های مالی شرکت نفت بهره مند بودند. علاوه بر آن یک مدرسه متوسطه نیز که هزینه هایش به عهده شرکت نفت بود در سال ۱۳۰۴ ش در اهواز تأسیس گردید که معلمان آن از سوی وزارت معارف انتخاب می شدند. همچنین هر ساله شرکت نفت مخارج سفر و تحصیل تعدادی از دانش آموزان را می پرداخت تا به اصفهان اعزام شده و در مدرسه ای به نام «گاژ یادگاری استوارت» ادامه تحصیل دهند اینان پس از پایان تحصیل موفق می شدند به استخدام شرکت نفت درآیند.^۴

۲. بنیاد خوزستان شناسی، کتاب خوزستان، ۳۱.

۳. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۱۰۵۰۹ / ۲۹۷.

۴. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۴۰۰۶۳ / ۲۴۰.

اولین مرکز آموزشی در مسجد سلیمان سال ۱۳۰۶ ش / ۱۹۲۷م به نام مدرسه ی سیروس توسط شرکت نفت احداث و به اداره ی معارف خوزستان و مسجد سلیمان واگذار گردید. ریاست این دبستان شش کلاسه با سید کمال رضوان بود.^۵ با افزایش جمعیت شهر، شرکت نفت اقدام به تأسیس دبستان سینا نمود. تعداد شاگردان مدارس سیروس و سینا در سال های آغاز فعالیت بین ۲۰۰ الی ۳۰۰ نفر گزارش شده است. برای ورود دانش آموزان به مقطع متوسطه احداث یک دبیرستان در دستور کار قرار گرفت.^۶ به گزارش ویلیام سون^۷، نظم و ترتیب در این مدارس همانند مدارس انگلیس بود. دروس این مدارس همان دروس رسمی وزارت معارف ایران و معلمین هم از طرف وزارت مزبور انتخاب می شوند.^۸ براساس گزارش های موجود، دبستان سینا به تنهایی در سال تحصیلی ۱۳۲۸ ش / ۱۹۴۹م، نزدیک به ۷۱۰ نفر دانش آموز داشت.^۹ حسین امید رئیس معارف و اوقاف خوزستان در سال ۱۳۰۶ ش، در گزارشی تصریح دارد در نتیجه ی اقدامات این سال دو باب عمارت جهت مدرسه و یک باب عمارت جهت سکونت معلمین و با رعایت کامل اصول صحتی به خرج کمپانی محترم نفت انگلیس و ایران در مسجد سلیمان به اتمام رسیده و ممکن است در اول مهرافتتاح گردند.^{۱۰} اسناد نیز به صراحت لزوم مساعدت مالی شرکت نفت به مسئله ی آموزش دولتی در شهرهای نفتی را آشکار می سازند. در یکی از این اسناد آمده است: شرکت نفت احداث دو باب مدرسه در مسجد سلیمان با کلیه ی اثاثیه و لوازم آن و حقوق یک رئیس که عهده دار هر دو مدرسه باشد و نه نفر معلم در تحت نظارت کفیل وزارت معارف را تعهد نموده بود. همچنین در این سند راجع به حقوق معلمین مدارس شهرهای نفتی از جمله آبادان آمده که شرکت نفت حاضر شده راجع به حقوق معلمین مدارس آبادان ماهی یکصد تومان به رئیس مدرسه و از پانزده تا چهل تومان هم برای هر یک از معلمین بر حسب معلوماتشان بپردازد.^{۱۱}

از ابتدای تأسیس مدارس از سوی شرکت نفت کلاس های اکابر «آموزش سالمندان» نیز دایر بود و دانش آموزان عمدتاً کارگران شرکت نفت بودند. شرکت نفت پس از پایان تحصیلاتشان آن ها را ارتقاء شغل داده و حقوق و مزایای بهتری برایشان در نظر می گرفت.

جدول (۱) بودجه اعانه شرکت نفت انگلیس و ایران در سال ۱۳۰۶ ش به دانش آموزان مسجد سلیمان^{۱۲}

۵. محسنی، «تاریخچه ای از آموزش و پرورش و نخستین مدارس استان خوزستان»، ۴۵.

۶. صنعت نفت ایران، شرح پیدایش و پیشرفت آن، ۲۸؛ عباسی شهنی، تاریخ آموزش و پرورش و مدارس مسجد سلیمان، ۱۶۴.

7. William Son

8. Williamson, in a Persian Oil Field, 157.

۹. جهانشاهی، سالنامه فرهنگ مسجد سلیمان، ۶۱.

۱۰. عباسی شهنی، تاریخ آموزش و پرورش و مدارس مسجد سلیمان، ۱۸.

۱۱. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۳۰۰۹۱ / ۲۹۷.

محل	مدرسه	تعداد کلاس	مبلغ ماهانه به قران	میزان سالانه به قران
مسجد سلیمان	سیروس نمره ۲۰	۶	۳۳۷۰	۴۰۴۴۰
مسجد سلیمان	سینا نمره ۲۱	۴	۱۷۷۰	۲۱۲۴۰
مسجد سلیمان	اکابر شبانه	۴	۱۰۵۰	۱۲۶۰۰

در سندی دیگر مربوط به سال ۱۳۰۸ ش / ۱۹۲۹ م، شرکت نفت انگلیس و ایران مطابق قراردادی که با وزارت معارف منعقد کرد تعهد نمود مبلغ ۲۸۰۰۰ تومان اعانه (مساعدت) به مصرف مدارس خوزستان برساند. بودجه ی پیشنهادی یک سال در حدود یازده هزار و چهارصد و بیست ریال می باشد.^{۱۳} هندی ها و انگلیسی های مقیم مسجد سلیمان نیز برای تحصیل فرزندان شان اقدام به تأسیس مدارس نمودند. مدرسه انگلیسی ها در حد فاصل محله ی شاه نشین و ناحیه ی تلخاب بر روی تپه ای واقع شده بود. این آموزشگاه در سال ۱۳۰۶ ش / ۱۹۲۷ م، افتتاح شد. تدریس در این آموزشگاه به سبک کشور انگلستان بود و کتاب های درسی، همان هایی بودند که محصلین در لندن و سایر شهرهای انگلستان به زبان انگلیسی می خواندند.^{۱۴} با این وجود، این مدرسه به مانند سایر مدارس خارجی، تابع قوانین و مقررات آموزشی ایران بود. امتحانات این مدارس زیر نظر اداره ی فرهنگ برگزار می گردید.^{۱۵} این مدرسه از مدرن ترین وسایل آموزشی، کمک آموزشی و تفریحی برخوردار بود که همپای امکانات آن روز مدارس انگلیس بود. این آموزشگاه از همان آغاز افتتاح دارای وسائط نقلیه جهت ایاب و ذهاب دانش آموزان بود. شرکت نفت علاوه بر مسجد سلیمان، در سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، در هفتک یک دبستان به نام « ادب » در ناحیه ی طوف شیرین احداث کرد.

شرکت نفت تا قبل از قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، شش مدرسه در آبادان تأسیس نمود. نخستین مدرسه آبادان به شیوه ی نوین در سال ۱۲۹۹ ش / ۱۹۲۰ م احداث گردید.^{۱۶} نخستین مدرسه ی اهدایی شرکت نفت دبستان به نام دبستان «مهرگان» در ساحل اروند مربوط به دهه ی ۱۳۰۰ ش بود. در سال ۱۳۰۵ ش / ۱۹۲۶ م دبستان چهارکلاسه

۱۲. امید، راپرت ۳۵ ماهه معارف خوزستان، ۱۰۸.

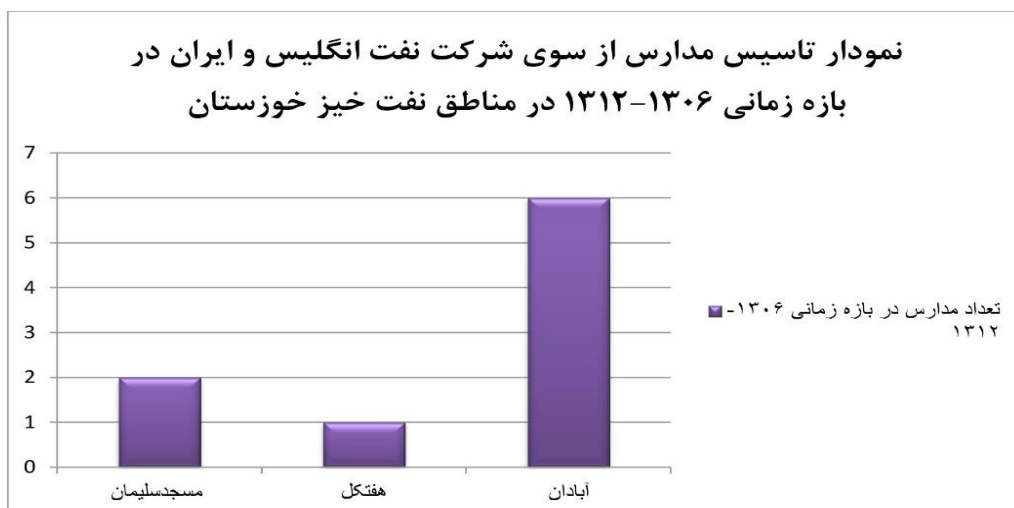
۱۳. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند ش ۲۲۹۴۶ / ۲۹۷.

۱۴. عباسی شهنی، تاریخ آموزش و پرورش و مدارس مسجد سلیمان، ۲۵.

۱۵. کرونین، رضاشاه و شکل گیری ایران نوین، ۲۰۳.

۱۶. روابط عمومی شهرداری آبادان، ۴.

ی دخترانه ی «عفت» توسط شرکت نفت احداث گردید. در سال تحصیلی ۱۳۰۶ - ۱۳۰۵ ش اعلامیه ای از طرف رئیس معارف خوزستان منتشر شده مبنی بر اینکه در آبادان ۱۰۰ نفر کودک مشغول به تحصیل هستند.^{۱۷}

نمودار (۱) تاسیس مدارس از سوی شرکت نفت در بازه زمانی ۱۳۱۲-۱۳۰۶ ش در مناطق نفت

خیز خوزستان

نمودار نشان می دهد که شرکت نفت انگلیس و ایران احداث مدارس را در شهرهای نفتی از سال ۱۳۰۶ شروع کرده حال آنکه کشف نفت در مسجدسلیمان در سال ۱۲۸۷ ش و تأسیس پالایشگاه در سال ۱۲۹۲ ش بود. این بدان معناست که احداث مدارس و آموزش فرزندان کارکنان شرکت در اولویت شرکت نفت نبود. این شرکت در بازه زمانی ۱۳۱۲-۱۲۸۷ ش یعنی ظرف ۲۵ سال ۹ دبستان در شهرهای نفتی مسجدسلیمان، هفتکل و آبادان احداث نمود که آمار قابل توجهی به شمار نمی رود.

ب) با انعقاد قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، حوزه ی عملیات شرکت نفت انگلیس و ایران در شهرهای نفتی خوزستان به طور چشمگیری گسترش یافت و علاوه بر شهرهای نفتی مسجد سلیمان، هفتکل و آبادان، شهرهای نفتی دیگری از جمله گچساران، نفت سفید، آغاچاری، لالی و بندر معشور (بندرماهشهر) نیز به حوزه ی عملیات شرکت نفت افزوده گردید. مطابق قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، شرکت نفت ملزم به احداث مدارس برای فرزندان کارکنان خود بود. مطابق این قرارداد وزارت دارایی طرحی موسوم به « طرح هشت ساله » را به شرکت نفت ارائه داد که شرکت نفت ناچار شد آن را قبول کند. مطابق این طرح شرکت نفت موظف گردید:

۱۷. اطلاعات، اعلامی از طرف رئیس معارف خوزستان ، ش ۸۵ .

تعدادی دبستان و دبیرستان، تعدادی آموزشگاه حرفه ای و فنی و دانشکده ی فنی برای تعلیم و تربیت مهندسين ایرانی ایجاد کند.^{۱۸} بعد از این طرح، بر اثر توجه و اهتمام شرکت نفت وضع فرهنگ در حوزه ی عملیات شرکت نفت بهتر از گذشته گردید و به لحاظ کمی و کیفی آموزش به ویژه آموزش دولتی (رسمی) توسعه یافت. مطابق اسنادی که بعد از این طرح منتشر شده است شرکت نفت در سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، مبلغ ۲۰۰۰ ریال جهت تجهیز مدرسه ی فردوسی آبادان اختصاص داده است. همچنین در سال ۱۳۱۳ ش / ۱۹۳۴ م، شرکت نفت کمک هزینه ای به مبلغ ۱۳۰۰۰ ریال برای تجهیز مدارس که در حوزه ی عملیات شرکت بودند پرداخت کرد.^{۱۹} شرکت نفت در سال ۱۳۱۴ ش / ۱۹۳۵ م این کمک هزینه را به مبلغ ۵۱۰۰۰۰ ریال افزایش داد. از مبلغ مذکور ۳۰۴۵۰۰ ریال به اختیار و نظر وزارت معارف صرف کلیه ی مدارس خوزستان و بقیه ی ۲۰۵۵۰۰ ریال اختصاصاً به مصرف چند باب مدارس واقع در حوزه ی عملیات کمپانی اختصاص یافت. آمار نشان می دهد که شرکت نفت در بازه زمانی ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ ش جمعاً مبلغ ۵۲۳۰۰۰ ریال برای کمک به مدارس شهرهای نفتی جنوب هزینه کرده است و این آمار رشد ۲/۵۴ درصد رشد را نشان می دهد. شرکت نفت از همان آغاز که بودجه ای را به مدارس اختصاص داده بود طی تلگرافی به اداره ی معارف خوزستان اعلام کرد که این کمک هزینه صرف تجهیز و تأسیس مدارس نشده است و از آقای داور، وزیر مالیه ی وقت تقاضا کرده بود که حقوق بیشتری به معلمانی که در مراکز عملیات شرکت هستند داده شود. البته شرکت نفت این امر را یاد آور شد که تعهدی ندارد که به معارف خوزستان اعانه بدهد ولی می تواند مساعدت مالی را در این زمینه انجام دهد.^{۲۰} شرکت نفت امیدوار بود با احداث مدارس ابتدایی و متوسطه و مؤسسه های فنی در خوزستان و قبول پرداخت هزینه ها و کمک های مالی به مدارس دولتی تازه تأسیس در ایالت خوزستان، روابط دوستانه تری با دولت ایران برقرار سازد.^{۲۱}

عملیات ساخت و ساز مدارس و مراکز آموزشی توسط شرکت نفت در شهرهای نفتی خوزستان با توجه به گسترش دامنه ی حوزه عملیات از سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، به بعد شتاب بیشتری گرفت و تا سال ۱۳۳۰ ش / ۱۹۵۱ م، شرکت نفت موفق شد نزدیک به ۸۱ مدرسه در حوزه ی عملیاتش احداث نماید و با تأمین کلیه ی لوازم و تجهیزات به اداره ی فرهنگ مناطق و نواحی حوزه ی عملیاتش تحویل دهد. بدین ترتیب ۱۴ آموزشگاه - دبستان و دبیرستان - در مسجد سلیمان احداث گردید. شرکت نفت در سال ۱۳۱۳ ش / ۱۹۳۴ م، برای دبستان سیروس ۷۵۰۰۰ ریال و برای دبستان سینا ۳۳۵۰۰ ریال اعانه اختصاص داده بود. با توسعه ی فعالیت های عملیاتی شرکت نفت و افزایش جمعیت مسجد سلیمان،

۱۸. فرمانفرمائیان و رخسان فرمانفرمائیان، خون و نفت، ۲۱۷؛ طرفی، مدیران صنعت نفت ایران، ۴۳۲/۱.

۱۹. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۰۶۶۱ / ۲۴۰؛ سند شماره ۶۸ / ۲۴۰.

۲۰. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره، ۶۸ / ۲۴۰.

۲۱. معتقدی، تأثیر صنعت نفت بر تحولات اجتماعی مناطق نفت خیز (۱۳۰۴-۱۲۸۷ ش)، نفت و زندگی، ۲۴۵-۲۴۶.

آمار دانش آموزان این منطقه ی نفت خیز نیز رو به افزایش نهاد به طوری که در سال تحصیلی ۱۳۲۹ ش / ۱۹۵۰م، در مدارس مسجد سلیمان در سه مقطع تحصیلی جمعاً ۳۶۷۵ نفر دانش آموز مشغول تحصیل بودند.^{۲۲}

لزوم احداث دبیرستان از سوی شرکت نفت در شهرهای نفتی از آن جهت بود که در شهرهای نفتی دانش آموزانی که دوره ی ابتدایی را با موفقیت به پایان می رساندند و به خانواده های مستخدمین شرکت نفت وابسته بودند، با هزینه ی آن شرکت می توانستند در مقطع متوسطه ادامه تحصیل دهند.^{۲۳} همچنین در هفتکِل که دومین منطقه ی نفت خیز به شمار می رفت از سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م تا سال ۱۳۳۰ ش / ۱۹۵۱م جمعاً ۲۵ دبستان و دبیرستان احداث و با تمام امکانات و تجهیزات تحویل اداره ی فرهنگ داد. طبق این گزارش تعداد دانش آموزان هفتکِل تا سال تحصیلی ۱۳۳۰ ش ۱۶۸۲ نفر ثبت شده است.^{۲۴} در یک سند رسمی آماردانش آموزان هفتکِل در سال تحصیلی ۱۳۲۹ ش / ۱۹۵۰م، ۱۳۰۱ نفر که مجموعاً در ۱۷ دبستان و دبیرستان مشغول به تحصیل بودند گزارش شده است.^{۲۵}

جدول (۲) بودجه اعانه شرکت نفت انگلیس و ایران در سال ۱۳۱۳ ش به مدارس مناطق نفت خیز جنوب^{۲۶}

هفتکل، دبستان ادب	۱۷۰۰۰ ریال	آبادان دبستان پهلوی	۴۸۵۰۰ ریال
مسجدسلیمان، دبستان سیروس	۷۵۰۰۰ ریال	آبادان دبستان جدیدالتأسیس	۷۵۰۰۰ ریال
مسجدسلیمان، دبستان سینا	۳۳۵۰۰ ریال	جمع کل	۳۲۴۰۰۰ ریال

۲۲. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۳۵۷۸۱ / ۲۹۷.

23- Tompson, "The Persian Oil Industry", 16

۲۴. سالنامه فرهنگ خوزستان، سال تحصیلی ۱۳۳۳ ش، ۱۱۱-۱۱۲.

۲۵. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۳۵۷۸۱ / ۲۹۷.

۲۶. عباسی شهنی، تاریخ آموزش و پرورش و مدارس مسجدسلیمان، ۲۳.

۲۷. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۸۶۵۳ / ۲۹۷.

آبادان، دبستان	۷۵۰۰۰ ریال
فردوسی	

مقایسه دو جدول کمک اعانه شرکت نفت انگلیس و ایران به مدارس شهرهای نفتی خوزستان در سال ۱۳۰۶ش با سال ۱۳۱۳ش، ۷۵۶/۱۴۶ درصد رشد را نشان می دهد. این درصد رشد نتیجه فشارهای دولتمردان ایران به مدیران انگلیسی شرکت نفت و وادار کردن صاحبان نفت به اجرای مفاد تعهدات امتیازنامه نفت می باشد.

باکشف نفت در این گچساران در سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳م، شرکت نفت به منظور آموزش و تربیت فرزندان کارکنان شرکت نفت یک دبستان به نام منوچهری احداث و کلیه ی اثاثیه و لوازم و تجهیزات آن را تأمین و به اداره ی فرهنگ تحویل داد. این دبستان در سال تحصیلی ۲۵-۱۳۲۴ش، تعداد ۱۲۰ نفر دانش آموز و تعداد معلمان آن ۶ نفر گزارش شده است.^{۲۷} با کشف نفت در نفت سفید در سال ۱۳۱۷ش/۱۹۳۸م، شرکت نفت اقدام به احداث مدارس جهت آموزش فرزندان کارکنان شرکت نفت نمود. این مدارس شامل یک مدرسه ی دخترانه و یک مدرسه ی پسرانه به نام نوینباد بود. با کشف و استخراج نفت در آغاچاری در سال ۱۳۱۷ ش / ۱۹۳۸م، شرکت نفت اقدام به تأسیس مدرسی در این منطقه نمود و تا سال ۱۳۳۰ ش / ۱۹۵۱م، تعداد ۷ دبستان و دبیرستان با امکانات و تجهیزات شرکت نفت احداث و به اداره ی فرهنگ آغاچاری تحویل گردید. در اداره ی فرهنگ آغاچاری ۱۴۲ نفر دبیر و آموزگار و خدمتگزار مشغول تدریس و تعلیم و تربیت بودند. یکی از مدارس آغاچاری، دبستان مهرداد نام داشت.^{۲۸} شرکت نفت در ۲۲ آذر ماه ۱۳۲۸ ش / ۱۲ دسامبر ۱۹۴۹ م، در شرکت شهر نفتی لالی یک دبستان دو کلاسه به نام « فردوسی» تأسیس کرد که ۵۳ نفر دانش آموز داشت و زیر نظر آقای اکبر حاجیان اداره می شد.^{۲۹}

شرکت نفت علاوه بر مناطق شش گانه ی فوق، در آبادان و بندر معشور (بندر ماهشهر) که هر دو علاوه بر وجود پالایشگاه، دارای تأسیسات بندری و پایانه های صدور نفت بودند نیز اقدام به احداث مراکز آموزشی با تمام امکانات برای فرزندان کارکنان شرکت نمود. در آبادان از سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م تا ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ش / ۱۹۵۱م، شرکت نفت مطابق قرارداد ۱۹۳۳ م، ۲۴ باب کودکستان، دبستان و دبیرستان احداث نمود و به اداره ی فرهنگ آبادان تحویل داد. دبستان شش کلاسه ی «فردوسی» در محله ی یوارده ی جنوبی مخصوص دختران در کنار اروندرود، دبستان « فرهنگ» که در محله ی غیر شرکت نفتی « احمد آباد» و دبستان « عفت» در محله ی مسکونی شرکت نفت و یژه ی دختران پس از احداث به اداره ی فرهنگ تحویل داده شد.^{۳۰} در سال ۱۳۲۵ ش / ۱۹۴۶م، دبستان

۲۸. سالنامه فرهنگ خوزستان، سال تحصیلی ۱۳۳۳ش، ۱۱۳.

۲۹. جهانشاهی، سالنامه فرهنگ مسجد سلیمان، ۶۹.

۳۰. یعقوبی نژاد، رئیس نفت، ۲۹۸.

« پهلوی » در مرکز شهر به صورت مختلط تأسیس گردید. این دبستان در سال تحصیلی ۲۷-۱۳۲۶ ش/ ۴۸ - ۱۹۴۷ م، ۳۷۸ دانش آموز داشت.^{۳۱}

دومین بندر صادرات نفت ایران بعد از آبادان، بندر معشور (بندر ماهشهر) بود. این بندر در سال ۱۳۲۴ ش/ ۱۹۴۵ م، از سوی شرکت نفت انگلیس و ایران به عنوان پایانه ی صدور نفت خام در نظر گرفته شد و تأسیسات نفتی در این بندر توسط شرکت نفت تأسیس گردید. پیشینه ی آموزش و پرورش در این بندر به سال ۱۳۰۶ ش/ ۱۹۲۷ م، برمی گردد. در این سال یک دبستان دوکلاسه به نام «حافظ» به دستور میرزا حسین خان امید شیرازی رئیس اداره ی وقت معارف خوزستان تأسیس گردید. این بندر به لحاظ آموزشی ابتدا تابع اداره ی فرهنگ هندوستان و سپس ضمیمه ی اداره ی فرهنگ خرمشهر و در نهایت بر اثر توسعه ی بندر معشور، به اداره ی فرهنگ آبادان ملحق گردید.^{۳۲} این دبستان تا سال ۱۳۲۶ ش/ ۱۹۴۷ م، تنها دبستان بندر معشور (بندر ماهشهر) به شمار می رفت و از هیچ گونه امکاناتی برخوردار نبود. پس از اینکه بندر ماهشهر در سال ۱۳۲۴ ش/ ۱۹۴۵ م، در شمار حوزه ی عملیات شرکت نفت درآمد مدیر آموزشگاه حافظ طی نامه ای در سال ۱۳۲۶ ش/ ۱۹۴۷ م، به مستر تمپل^{۳۳} رئیس ناحیه ی شرکت نفت از او درخواست نمود تا مدرسه را تجهیز نماید. بدین ترتیب تا ملی شدن صنعت نفت تعداد ۷ دبستان و دبیرستان توسط شرکت نفت در این بندر تأسیس گردید که از این تعداد می توان به دبستان حافظ در بندر ماهشهر قدیم، دبستان دخترانه عنصری واقع در ناحیه ی صنعتی و یک دبستان سه کلاسه به نام رشديه در شهرک طالقانی فعلی (کوره های سابق) نام برد.^{۳۴} دبیرستان محمد رضا شاه پهلوی با ۵۳ نفر دانش آموز با مدیریت آقای مطیعی نماینده ی فرهنگ معشور (بندر ماهشهر) و دبستان دخترانه ی گوهر شاد و دبستان نوبنیاد که جمعاً ۱۱۷۵ نفر دانش آموز داشتند در این آموزشگاه ها مشغول به تحصیل بودند.^{۳۵} شرکت نفت علاوه بر آن برای آموزگاران متأهل خانه های سه اتاقی و چهار اتاقی و برای مجردین خانه های سازمانی یک اتاقی اختصاص داد و همچنین جیره ی کارمندی برای آموزگاران و خدمتگزاران تعیین نمود.

شرکت نفت انگلیس و ایران به موجب قرارداد ۱۳۱۲ ش/ ۱۹۳۳ م، علاوه بر احداث و تجهیز مدارس، به منظور پیشبرد اهداف آموزشی و جذب فرهنگیان در شهرهای نفتی گام های مهمی در این زمینه برداشت. این شرکت به دلیل شرایط طاقت فرسا و بد آب و هوایی در خوزستان، برای جلب رضایت کارکنان آموزش و پرورش یک فوق العاده خارج از مرکز و بدی آب و هوا به کارکنان آموزش و پرورش اختصاص داد.^{۳۶} همچنین برای آن دسته از کارکنان آموزش و پرورش که مسکن اهدائی شرکت نفت دریافت نکرده بودند یک مال الاجاره به صورت کمک پرداخت می کرد که این

۳۱. انجمن سالنامه دبیرستان رازی، فرهنگ آبادان: سال تحصیلی ۱۳۲۶-۱۳۲۷، ۲۹-۳۰.

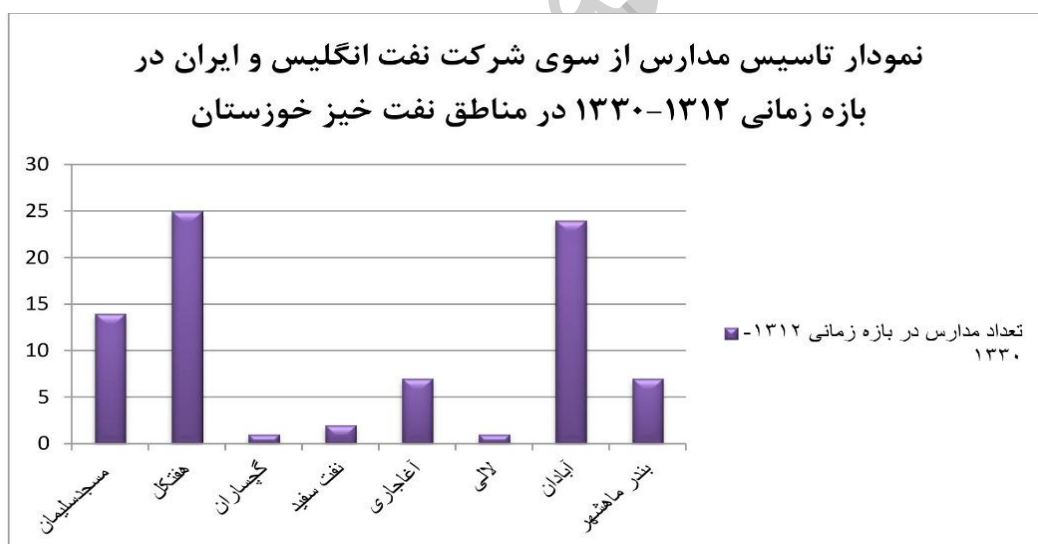
۳۲. سالنامه فرهنگ خرمشهر، سال تحصیلی ۳۵-۱۳۳۴، ۱۲۳-۱۲۴.

۳۴. کنعانی هندوستان، تاریخ و جغرافیای سرزمین کهن با تمدن دیرینه از ارجان تا قبان، ۴۲۹-۴۳۰.

۳۵. سالنامه فرهنگ خوزستان، سال تحصیلی ۱۳۳۳ ش، ۱۱۴.

۳۶. خلیلی فر، سالنامه فرهنگ خوزستان، سال تحصیلی ۱۳۲۴-۲۵، ۹۶.

مساعدت ها در پیشبرد اهداف آموزشی شهرهای نفتی خوزستان بسیار مؤثر واقع شد. علاوه بر آن، شرکت نفت هر ساله مساعدت های مالی به اداره ی فرهنگ خوزستان و نمایندگی های آن در مناطق نفت خیز پرداخت می کرد. شرکت نفت همچنین به هنگام تشکیل کلاس های متوسطه و فقدان دبیران مجرب در شهرهای نفتی از کارکنان با سواد و مهندسین خود می خواست در تدریس دروس تخصصی و پایه ای چون فیزیک، شیمی و ریاضی با اداره ی فرهنگ مناطق نفت خیز همکاری کنند. علاوه بر آن، شرکت نفت به منظور ارتقا و سطح تحصیلی دانش آموزان مناطق نفت خیز با همفکری اداره ی فرهنگ می کوشید دبیران و آموزگاران مجرب را جذب آموزش و پرورش کند.^{۳۷} در شهرهای نفتی خوزستان فرهنگیان اجازه داشتند از امکانات شرکت نفت از قبیل بیمارستان، درمانگاه، باشگاه و استخر شرکت نفت استفاده کنند. مجموع این اقدامات و خدماتی که شرکت نفت به آموزش و پرورش ارائه نمود موجب گردید که فرهنگیان با رغبت به این شهرهای نفتی محروم بیایند و این امر در ارتقاء سطح تحصیلی دانش آموزان این مناطق و به تبع بالا رفتن سطح سواد و دانش مردم آن، تأثیر مستقیمی داشته است.

نمودار (۲) تأسیس مدارس از سوی شرکت نفت در بازه زمانی ۱۳۱۲-۱۳۳۰ش در مناطق نفت

خیز خوزستان

از مقایسه این نمودار با نمودار قبلی می توان نتیجه گرفت که احداث مدارس توسط شرکت نفت در بازه زمانی ۱۳۱۲-۱۳۳۰ش نسبت به بازه زمانی ۱۳۱۲-۱۲۸۷ش ۸۸/۸۸ درصد رشد داشته است و حاکی از آن است که میزان مطالبه گری در کارکنان شرکت نفت به طور فزاینده ای افزایش یافته بود.

۳۷. امید، راپرت ۳۵ ماهه معارف خوزستان، ۱۱۰.

محور دوم؛ ساختار آموزش درون سازمانی (شرکت نفتی): در این محور به نقش مدیران انگلیسی شرکت نفت در رشد و توسعه ی آموزش در دو سطوح الف) سطوح پایه و ب) سطوح عالی (تکمیلی) پرداخته خواهد شد.

الف) سطوح پایه

شرکت نفت انگلیس و ایران از اوایل دهه ی ۱۳۰۰ ش / ۱۹۲۱ م، به منظور آموزش کارکنان خود کارگاه های آموزشی بسیاری در شهرهای نفتی جنوب دایر کرد. بعدها این افراد آموزش دیده به همراه ایرانیان فارغ التحصیل از دانشگاه ها و مؤسسات فنی انگلستان در دوره ی انتقال از وضع «امتیازی» شرکت سابق نفت به دوره ی ملی شدن صنعت نفت عملاً برای کشور بسیار مفید واقع شدند.^{۳۸}

رئیس کل امور آموزش شرکت نفت انگلیس و ایران، هاکر^{۳۹} یکی از مقتدرترین رؤسای شرکت نفت انگلیس و ایران بود. شرکت نفت، سازمان آموزشی وسیعی داشت که شامل آموزش کارآموزان اداری و فنی شبانه روزی کارآموزان به نام هاستل^{۴۰}، کارگاه فنی تربیت تکنسین و کارگران فنی بود. هاکر گرداننده ی اصلی تعلیم و تربیت نسل جوان ایران در شهرهای نفتی خوزستان بود.^{۴۱} برنامه های آموزشی شرکت نفت در سطوح به دو قسمت عمده (۱) آموزش های قبل از استخدام (۲) آموزش های بعد از استخدام تقسیم می گردید.

ب) سطوح عالی (تکمیلی)

شرکت نفت انگلیس و ایران پس از توسعه ی عملیات گسترده و پیچیده ی خود برای اداره ی بخش های فنی و تخصصی نیاز به افراد تحصیل کرده و کارشناس در امور مهندسی نفت، برق، شیمی و غیره داشت. این در حالی بود که از يك طرف قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م تا حدودی دست شرکت نفت انگلیس و ایران را در استخدام اتباع خارجی بسته بود و از طرف دیگر نیز مقامات دولت ایران مدیران شرکت نفت را تحت فشار قرار می دادند که ایرانیان را جایگزین نیروهای خارجی سازند بر همین اساس، شرکت نفت به منظور ارتقای کیفی کارکنان ایرانی دو اقدام اساسی در پیش گرفت:

۱) تأسیس دانشکده ی نفت آبادان

۲) اعزام دانشجویان به خارج (انگلیس) جهت فراگیری علوم و فنون مرتبط با تأسیسات نفت.

۱) دانشکده نفت آبادان

قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، برای دولت و ملت ایران متضمن امتیازاتی بود. یکی از این امتیازات تأسیس دانشکده ی نفت آبادان بود. این دانشکده با هدف تربیت و واگذاری امور به کارشناسان ایرانی شرکت نفت و بر سنگ بنای

۳۸. آوری، تاریخ ایران در دوره ی پهلوی (از رضا شاه تا انقلاب اسلامی، ۲۱۲.

۴۱. فخیمی، سی سال نفت ایران (از ملی شدن تا انقلاب اسلامی)، ۲۴.

هنرستان صنعتی آبادان تأسیس گردید. براساس طرح عمومی سال ۱۳۱۵ ش / ۱۹۳۶ م دکتر کدمن^{۴۲} رئیس وقت شرکت نفت انگلیس و ایران در راستای چاره اندیشی برای رفع عقب افتادگی های آموزشی در شرکت نفت، به تأسیس دانشکده ی فنی آبادان - دانشکده ی نفت - همت گماشت و ضمن تأسیس این مؤسسه، استادانی را نیز از اتباع انگلیس برای تدریس در آن به استخدام در آورد.^{۴۳}

ساختمان دانشکده نفت را ویلسون^{۴۴} در سال ۱۳۱۷ ش / ۱۹۳۸ م پس از طراحی بوارده، در شمال شرقی طراحی کرده بود. ساختمانی تازه ساز و بسیار زیبا بود که دارای بخش های مهندسی رشته های شیمی، مهندسی شیمی و پالایش نفت، مهندسی برق و مهندسی مکانیک، بازرگانی همراه با کتابخانه و آزمایشگاه های بسیار مجهز، سالن نمایش و زمین های ورزشی بود که با یک برج ساعت شبیه برج ساعت بیگ بن لندن^{۴۵} ولی بسیار کوچکتر از آن متمایز می گردید. برج ساعت این بنا که یادآور مشاغل جدید متکی بر زمان بود، از دور دست دیده می شد. اما گویی جهت دانشکده به عمد اندکی از محور باغ های بوارده منحرف شده بود.^{۴۶} شرکت نفت یکصد هزار لیره ی انگلیسی برای بنای عمارت دانشکده و تهیه ی کلیه ی لوازم آن هزینه کرد. این دانشکده در شهریور ۱۳۱۸ ش / ۱۹۳۹ م، رسماً در آبادان توسط رضا شاه افتتاح شد. این دانشکده در واقع نمونه ی کاملاً مشابه کالج فنی بریتانیا بود. مدیر این مؤسسه دکتر رضا فلاح بود که خود در دانشگاه بیرمنگام تحصیل کرده بود و دارای دکتری نفت بود. دکتر فلاح و هفت مدرس تمام وقت و هفده مدرس پاره وقت به تدریس در دانشکده مشغول بودند. نام های این دانشکده در مدت زمان فعالیت خود به ترتیب زمانی عبارت بودند از: ۱) دانشکده ی فنی آبادان، ۲) مؤسسه ی تکنولوژی آبادان، ۳) دانشکده ی نفت آبادان.^{۴۷}

دانشکده ی نفت آبادان در واقع اولین مؤسسه ی آموزشی شرکت نفت به شیوه ی نوین در ایران بود و اولین گروه دانشجویان آن پنجاه نفر بودند که در رشته های مختلف، عمدتاً نفت و شیمی، به تحصیل پرداختند. این دانشکده سهم مهمی در آموزش فنی ایرانیان داشت. برای بسیاری از ایرانیان تحصیل در این دانشکده به منزله ی آغاز زندگی شغلی در صنعت نفت بود که به مقام های مدیریتی انجامید و سپس هنگامی که در سال ۱۳۳۰ ش / ۱۹۵۱ م، « شرکت ملی نفت ایران » تأسیس گردید، بسیاری از دانش آموختگان این دانشکده مقام های حساس و ارشد را در آن شرکت به عهده گرفتند و از گردانندگان صنعت نفت جنوب شدند.^{۴۸}

سازمان عمومی دوره های دانشکده ی فنی آبادان - دانشکده نفت آبادان - شامل سطوح زیر بود:

42. Dr . Kadmen

۴۳. طرفی، آموزش و فن آموزی در صنعت نفت ایران از آغاز تا کنون، ۲۴۰.

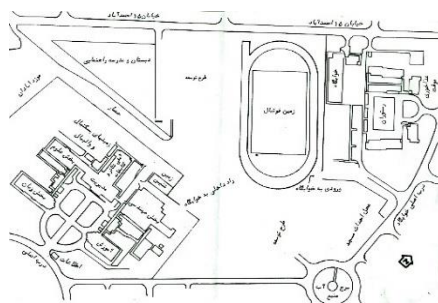
44. Wilson

45. Big Ben Lon

۴۶. کرینسون، «آبادان: شهرسازی و معماری تحت مدیریت شرکت نفت ایران و انگلیس»، ۱۰۴؛ فخمی، سی سال نفت ایران، ۴۹.

۴۷. اخبار هفته، «آموزشگاه فنی آبادان»، ۱۶.

۴۸. بنیاد خوزستان شناسی، کتاب خوزستان، ۴۲؛ آوری، تاریخ ایران در دوره ی پهلوی (از رضا شاه تا انقلاب اسلامی)، ۲۰۶.

الف) دوره ی کلاس ششم متوسطه فنی؛

ب) دوره های متوسطه ی دانشکده ی نفت که شامل:

۱) دوره ی متوسطه در قسمت فنی که شامل دوره های چهارساله در فنون مکانیک، برق و نیروی بخار بود.
 ۲) دوره ی متوسطه در قسمت بازرگانی شامل یک سال تحصیل تمام وقت و سه سال تحصیل توأم با کار بوده است.
 ۳) دوره ی متوسطه در قسمت فنی که شامل نه ماه تحصیل تمام وقت بود. شرط ورود به این دوره داشتن گواهی نامه ی پنجم متوسطه و شرکت در آزمون ورودی بود.^{۴۹} تعداد دانش آموزان این دوره ها در سال تحصیلی ۱۳۲۸ ش/ ۱۹۴۹م، ۳۰۹ نفر بودند. در تمام طول مدت تحصیل، دانش آموزان و دانشجویان در استخدام شرکت نفت بوده و مطابق آئین نامه ی مخصوص حقوق دریافت می کردند.

پ) دوره های عالی دانشکده ی نفت: دوره های عالی عبارت بود از دوره های چهارساله ی تحصیلات عالی در رشته های مهندسی برق، مکانیک، شیمی نفت و مهندسی پالایشگاه. در پایان سال دوم این دوره دانشنامه ی عالی و در پایان سال چهارم لیسانس فنی به امضای وزارت فرهنگ و وزارت دارایی به دانشجویانی که در امتحانات نهایی موفق گردیده بودند داده می شد فارغ التحصیلان پس از اخذ مدرک لیسانس فنی به مقام کارمند ارشد ارتقا داده می شدند. در سال تحصیلی ۱۳۲۸ ش / ۱۹۴۹م، تعداد ۱۰۴ نفر دانشجو در این مقطع تحصیل می کردند. هر ساله از بین دانشجویان عالی سال اول عده ای برای ادامه ی تحصیل در دانشگاه های انگلستان انتخاب و اعزام می شدند. انتخاب دانشجویان برای این منظور به وسیله ی امتحان و تحت نظر نمایندگان وزارت دارایی و وزارت فرهنگ انجام می گرفت و از بعد از جنگ جهانی دوم تا سال ۱۳۲۸ ش / ۱۹۴۹م، تعداد ۴۸ نفر دانشجو برای تحصیل در فنون مختلف به دانشگاه بیرمنگام اعزام شده بودند. گذشته از دانشجویان اعزامی هر سال از بین فارغ التحصیلان دوره های متوسطه نیز عده ای برای ادامه ی تحصیل و کارآموزی در انگلستان انتخاب و اعزام می شدند تا سال تحصیلی ۱۳۲۸ ش / ۱۹۴۹م تعداد شصت و یک نفر برای این منظور اعزام شده بودند.^{۵۰}

تصویر (۲) نمای رو به رو دانشکده نفت

تصویر (۱) سایت پلان دانشکده آبادان

آبادان

۴۹. لهسایی زاده، جامعه شناسی آبادان، ۴۸۰-۴۸۱.

۵۰. اخبار هفته، «آموزشگاه فنی آبادان»، ۱۶.

شرکت نفت انگلیس و ایران و اعزام دانشجویان به خارج (بریتانیا)

شرکت نفت انگلیس و ایران به منظور تربیت کادر مجرب و متخصص صنایع نفت هر ساله تعدادی از کارآموزان و دانشجویان خود را برای تحصیل به انگلستان اعزام می نمود. اعزام دانشجویان به انگلستان از سوی شرکت نفت از سال ۱۳۰۷ ش / ۱۹۲۸ م، آغاز و تا ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ ش / ۱۹۵۱ م، ادامه داشت. هرچند در گزارشی تصریح شده است تعداد دانشجویان اعزامی به انگلستان در مقایسه با کارآموزانی که در ایران آموزش می دیدند کمتر بوده اند. این بدان علت بود که اولاً هزینه های سرانه ی آموزشی در انگلستان بسیار بالا بود و ثانیاً شرکت نیز مایل بود که دوره های آموزشی با تجربه ی مستقیم کاری همراه باشد.

شرکت نفت انگلیس و ایران کارآموزان و دانشجویان اعزامی جهت تحصیل در انگلستان را در قالب دو گروه: (۱) تحصیلات غیر دانشگاهی، (۲) تحصیلات دانشگاهی اعزام می نمود. مطابق اطلاعات موجود، شرکت نفت در بازه زمانی سال ۱۳۰۷ ش / ۱۹۲۸ م، تا سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، هر ساله ۲ نفر جهت تحصیلات غیر دانشگاهی به انگلستان اعزام نمود که در مجموع تعداد آن ها ۱۲ نفر بود. ولی طی این مدت شرکت هیچ دانشجویی را برای تحصیلات دانشگاهی به انگلستان اعزام ننموده بود. شرکت نفت با هر اعزامی گزارشی تهیه و به وزارت معارف و وزارت دارایی ارائه می نمود. شرکت نفت همچنین در گزارش خود تصریح کرده است که برای اعزام دانشجویان به خارج از بین دانش آموزان مستعد و توانا، ابتدا در حضور نماینده ی اداره ی معارف و نماینده شرکت نفت آقای مسیو کیت دون^{۵۱} که در تمام جلسات امتحان کتبی و شفاهی حضور داشتند از داوطلبان امتحان گرفته می شد و دو نفر از کسانی که بیش ترین امتیاز را دریافت می کردند (به نام های ابوالقاسم خان شیوا و سید حسین خان فریدنی) را انتخاب و کارهای اعزام به خارج آن ها را در دستور کار قرار داد^{۵۲}

با لغو قرارداد داری و انعقاد قرارداد ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، مطابق یکی از بندهای این قرارداد، قرار شد که از تعداد کارکنان غیر ایرانی شرکت کاسته شود و هر ساله، شرکت نفت تعداد معینی از دانشجویان ایرانی را با هزینه شرکت برای فراگرفتن آموزش فنی عالی به انگلستان اعزام نماید. بر همین اساس، شرکت نفت از سال ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳ م، اعزام دانشجویان جهت تحصیلات دانشگاهی و غیر دانشگاهی را در برنامه ی آموزشی خود قرار داد و هر ساله تعدادی از ایرانیان مستعد و توانمند را پس از گرفتن آزمون های کتبی و مصاحبه و احراز شرایط عمومی به انگلستان اعزام می کرد. مطابق سندی که از سال ۱۳۱۳ ش / ۱۹۳۴ م، موجود است شرکت نفت تعهد نمود که سالیانه ده هزار لیبره برای تحصیل دانشجویان ایرانی که در رشته ی نفت در انگلستان تحصیل می کنند هزینه کند. این مبلغ بنا به بند ۴ از ماده ی ۱۶ قرارداد ۱۹۳۳ م، بود. در این سند فهرستی از محصلین اعزامی به انگلستان نیز دیده می شود.^{۵۳} در سندی دیگر

که مربوط به بهمن ماه سال ۱۳۱۴ / فوریه ۱۹۳۵ شرکت نفت انگلیس و ایران تعدادی از دانشجویان ایرانی را با خرج شرکت نفت جهت تحصیل به انگلستان اعزام داشته است. مطابق این سند فهرستی از اسامی و مشخصات کامل دانشجویان اعزامی نیز دیده می شود. تعداد دانشجویان اعزامی در این سال برای تحصیلات دانشگاهی ۳۱ نفر بوده است.^{۵۴}

دانشجویانی که برای تحصیل فنون مربوط به صنعت نفت بر طبق مقررات بند ۴ از ماده ی ۱۶ قانون اعطای امتیاز نفت به شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران به انگلستان اعزام می شدند در برابر وزارت دارایی تعهداتی می دادند که دو مورد آن به قرار ذیل بود

(۱) پس از خاتمه ی تحصیل به ایران مراجعت و حداقل در مدت مساوی با ایام تحصیل در شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران موظف هستند خدمت کنند.

(۲) هر گاه بر طبق تعهدات مذکور رفتار نمایند کلیه ی هزینه ی ایاب و ذهاب و هزینه ای که در مدت تحصیلات هزینه شده می بایست به وزارت دارایی تأدیه نمایند.^{۵۵}

شرکت نفت انگلیس و ایران با تأسیس دانشکده نفت در سال ۱۳۱۸ ش / ۱۹۳۹ م به مدت پنج سال یعنی تا سال ۱۳۲۳ ش / ۱۹۴۴ م، اعزام دانشجو به انگلستان را جهت تحصیلات دانشگاهی متوقف ساخت. دلیل آن در جایی گزارش نشده است دلیل آن می تواند تأسیس دانشکده نفت بوده باشد. شرکت در این بازه زمانی فقط دانشجویانی را جهت تحصیلات غیر دانشگاهی به انگلستان اعزام نمود. شرکت نفت اعزام دانشجو جهت تحصیلات دانشگاهی را از سال ۱۳۲۳ ش / ۱۹۴۴ م، از سرگرفت و در این سال ۱۲ نفر به انگلیس جهت تحصیلات دانشگاهی اعزام شدند. همچنین شرکت نفت در سندی که از سال ۱۳۲۴ ش / ۱۹۴۵ م، موجود است اسامی ۱۶ نفر دانشجویانی که ۱۳ نفر آنان برای فرا گرفتن علوم و فنون مربوط به نفت و ۳ نفر آنان برای تحصیل طب و دندان سازی با هزینه ی شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران به انگلستان اعزام شدند را اعلام نمود.^{۵۶} این دانشجویان ملزم به رعایت تعهدات خود بودند و اعتبار مالی که برای آن ها در نظر گرفته شده بود سالی ۱۰/۰۰۰ لیره بود. مدت زمان تحصیل در دانشگاه بیرمنگام چهار سال بود. دانشجویان فارغ التحصیل پس از بازگشت به ایران، بسیاری از قسمت های مهم تأسیسات

۵۴. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران ، سند شماره ۲۹۷/۱۷۵۲۲ .

۵۵. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران ، سند شماره ۱۶۳۷۱ / ۲۴۰ .

۵۶. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۱۶۳۷۱ / ۲۴۰ .

۵۷. طرفی، مدیران صنعت نفت ایران، ۱/۲۴۳ و ۲۴۷ .

نفت را مدیریت کردند. در مجموع شرکت نفت از آغاز اعزام دانشجویان به انگلستان از سال ۱۳۰۷ ش/ ۱۹۲۸ م تا سال ۱۳۲۹ ش/ ۱۹۵۰ م، تعداد ۱۰۷ نفر دانشجویان برای تحصیلات غیر دانشگاهی و ۱۲۰ نفر دانشجویان برای تحصیلات دانشگاهی به انگلستان اعزام نموده بود.

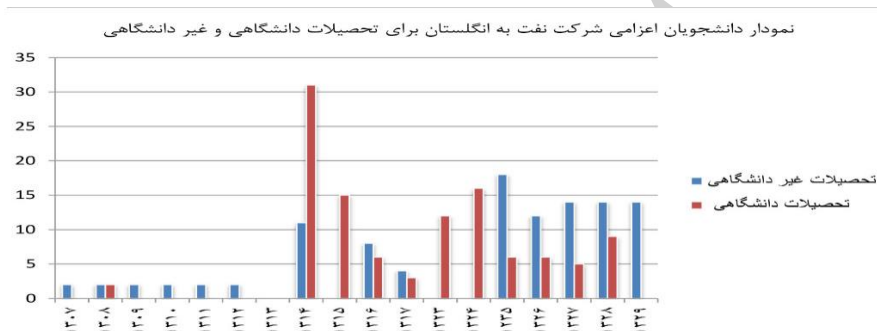
جدول (۳) تعداد دانشجویان ایرانی تحت آموزش شرکت نفت انگلیس و ایران در انگلستان^{۵۷}

در سال های ۱۳۲۹ - ۱۳۰۷ ش / ۱۹۵۰ - ۱۹۲۸ م

سال هجری شمسی / میلادی	دانشجویان اعزامی به انگلستان برای تحصیلات غیر دانشگاهی	دانشجویان اعزامی به انگلستان برای تحصیلات دانشگاهی	جمع
۱۳۰۷ ش/ ۱۹۲۸ م	۲	—	۲
۱۳۰۸ ش/ ۱۹۲۹ م	۲	۲	۴
۱۳۰۹ ش/ ۱۹۳۰ م	۲	—	۲
۱۳۱۰ ش/ ۱۹۳۱ م	۲	—	۲
۱۳۱۱ ش/ ۱۹۳۲ م	۲	—	۲
۱۳۱۲ ش/ ۱۹۳۳ م	۲	—	۲
۱۳۱۳ ش/ ۱۹۳۴ م	—	—	—
۱۳۱۴ ش/ ۱۹۳۵ م	۱۱	۳۱	۴۲
۱۳۱۵ ش/ ۱۹۳۶ م	—	۱۵	۱۵
۱۳۱۶ ش/ ۱۹۳۷ م	۸	۶	۱۴
۱۳۱۷ ش/ ۱۹۳۸ م	۴	۳	۷
۱۳۲۳ ش/ ۱۹۴۴ م	—	۱۲	۱۲
۱۳۲۴ ش/ ۱۹۴۵ م	—	۱۶	۱۶
۱۳۲۵ ش/ ۱۹۴۶ م	۱۸	۶	۲۴
۱۳۲۶ ش/ ۱۹۴۷ م	۱۲	۶	۱۸
۱۳۲۷ ش/ ۱۹۴۸ م	۱۴	۵	۱۹

۲۳	۹	۱۴	۱۳۲۸ش/۱۹۴۹م
۲۳	۹	۱۴	۱۳۲۹ش/۱۹۵۰م
۲۲۷	۱۲۰	۱۰۷	جمع

با مقایسه ارقام در جدول فوق و نمودار زیر در بازه زمانی ۱۳۰۷ تا ۱۳۲۹ ش می شود نتیجه گرفت که تعداد دانشجویان اعزام به خارج (انگلستان) از سوی شرکت نفت جهت تحصیلات دانشگاهی نسبت به دانشجویان اعزامی برای تحصیلات غیردانشگاهی رشد بیشتری داشته است.

نمودار (۳) نمودار دانشجویان اعزامی شرکت نفت انگلیس و ایران به خارج

نتیجه

با کشف و استخراج نفت در مسجدسلیمان در سال ۱۲۸۷ش/۱۹۰۸م، و سرازیر شدن نیروی کار به شهرهای نفتی خوزستان، پایه های اولیه شرکت شهرهای نفتی خوزستان بنیان نهاده شد. از آن پس تحولات عمده ای در این شهرها صورت گرفت که یکی از آن تحولات در عرصه ساختار نظام آموزشی رقم خورد. مدیران انگلیسی شرکت نفت در بازه زمانی ۱۲۸۷-۱۳۳۰ش به منظور پیشبرد اهداف آموزشی در شهرهای نفتی جنوب با احداث و تجهیز مدارس و حمایت های مالی از مراکز آموزشی گام های مهم و مؤثری در زمینه آموزشی برداشتند. نهضت مدرسه سازی و اعانه های شرکت نفت به بخش آموزشی شهرهای نفتی جنوب، مطابق آمار رسمی از سال ۱۳۱۲ش، (سال انعقاد قرارداد ۱۹۳۳م) رشد فزاینده ای را نشان می دهد. مطابق آمار در این بازه زمانی ۸۱ مدرسه از سوی شرکت نفت احداث و به اداره فرهنگ خوزستان تحویل داده شد. این میزان رشد را باید نتیجه مطالبه گری کارکنان ایرانی شرکت نفت و دلتمردان ایرانی به پیگیری از مطالبات به حق کارگران نفت تلقی کرد. شرکت نفت انگلیس و ایران در سطوح پایه نیز اقدام به برپایی کارگاه های آموزشی فنی در جهت آموزش کارکنان و در سطوح عالی اقدام به تأسیس دانشکده نفت آبادان و اعزام دانشجویان به انگلستان نمود. در خصوص نقش شرکت نفت انگلیس و ایران در عرصه آموزشی همین بس که با ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ش/۱۹۵۱م و استعفای دسته جمعی کارکنان انگلیسی این شرکت و خروج آنها از ایران، همان کارکنان فنی و متخصص آموزش دیده کارگاه ها و بسیاری از فارغ التحصیلان دانشکده نفت و فارغ التحصیلان اعزام به خارج،

عهده دار امور تأسیسات نفت در میادین نفتی و پالایشگاه و بنادر صدور نفت شدند و مانع توقف صدور نفت و خاموش شدن دستگاه ها شدند. از همین روی، اقدامات شرکت نفت در توسعه ی فعالیت های آموزشی در شهرهای نفتی خوزستان را از یک سو، نتیجه توجه و اهتمام دولت ایران به ویژه وزارت دارایی، تلاش های مدیران ایرانی و خارجی شرکت نفت به امر آموزش و از سوی دیگر، نیازهای شرکت نفت به نیروهای آموزش دیده برای اداره و سرپرستی بخش های اداری و فنی شرکت، تلقی کرد.

منابع

آوری، پیت (۱۳۸۸)، تاریخ ایران در دوره ی پهلوی (از رضا شاه تا انقلاب اسلامی)، ترجمه مرتضی ثاقب فر، دفتر دوم از جلد هفتم، تهران: جامی، چاپ اول.
اخبار هفته (۱۳۲۸)، آموزشگاه فنی شرکت نفت آبادان، مجله اخبار هفته، چاپ آبادان، شماره ۱۶۷، جمعه سی ام دیماه.

اطلاعات (۱۳۰۵)، اعلامی از طرف رئیس معارف خوزستان، اطلاعات، سال اول، شماره ۸۵.
امید، میرزا حسین خان (۱۳۰۷)، راپرت ۳۵ ماهه ی معارف خوزستان، بی نا: چاپخانه فردوسی.
انجمن سالنامه دبیرستان رازی (۱۳۲۷)، فرهنگ آبادان: سال تحصیلی ۱۳۲۶ - ۱۳۲۷ نخستین نشریه انجمن سالنامه، تهران: شرکت سهامی چاپ.
بنیاد خوزستان شناسی (۱۳۸۱)، کتاب خوزستان (در زمینه تاریخ، فرهنگ، هنر و ادبیات خوزستان)، تهران: سایه ی هور، چاپ اول.

جهانشاهی، ایرج (۱۳۲۹)، سالنامه فرهنگ مسجد سلیمان، تهران، چاپ مهر.
خلیلی فر، حسین (بی تا)، سالنامه فرهنگ خوزستان، سال تحصیلی ۲۵ - ۱۳۲۴، تهران: شرکت چاپخانه تابان.

روابط عمومی آبادان و مناطق نفت خیز خوزستان (۱۳۵۴)، بی جا: شرکت ملی نفت ایران.
روابط عمومی شهرداری آبادان (۱۳۷۰)، نگاهی به آبادان در دوران بازسازی، آبادان: روابط عمومی شهرداری تهران.

سالنامه فرهنگ خرمشهر، (بی تا)، سال تحصیلی ۳۵ - ۱۳۳۴ ش، چهارمین نشریه سالنامه فرهنگ خرمشهر، بی جا، بی نا.

سالنامه فرهنگ خوزستان (بی تا)، سال تحصیلی ۱۳۳۳ ش، بی جا، بی نا.
شرکت ملی نفت ایران (۱۳۴۵)، شرکت ملی نفت ایران - آبادان، آبادان: انتشارات شرکت ملی نفت ایران.
صنعت نفت ایران (۱۳۰۶)، شرح پیدایش و پیشرفت آن، بی جا، چاپ شرکت نفت انگلیس و ایران

طرفی، عباس (۱۳۸۶)، آموزش و فن آموزی در صنعت نفت ایران از آغاز تا کنون، بی جا، ناشر مؤلف، چاپ اول.

طرفی، عباس (۱۳۸۳)، مدیران صنعت نفت ایران، جلد اول، بی جا، ناشر مؤلف، چاپ دوم.
عباسی شهنی، دانش (۱۳۹۳)، تاریخ آموزش و پرورش و مدارس مسجد سلیمان، اهواز: سیب کال، چاپ اول.

عباسی شهنی، دانش (۱۳۷۴)، تاریخ مسجد سلیمان، تهران: هیرمند، چاپ سوم.
فاتح، مصطفی (۱۳۳۴)، پنجاه سال نفت، تهران: کاوه.

فخیمی، قباد (۱۳۸۷)، سی سال نفت ایران (از ملی شدن تا انقلاب اسلامی)، تهران: کتاب مهراندیش، چاپ اول.

فرمانفرمائی، منوچهر و رخسان فرمانفرمائی (۱۳۸۳)، خون و نفت (خاطرات یک شاهزاده ایرانی) ترجمه مهدی حقیقت خواه، تهران، ققنوس، چاپ هفتم.
کرونین، استفانی (۱۳۸۷)، رضا شاه و شکل گیری ایران نوین، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: جامی، چاپ دوم.

کرینسون، مارک (۱۳۸۵)، آبادان: شهرسازی و معماری تحت مدیریت شرکت نفت ایران و انگلیس، ترجمه فرزین فردانش، گلستان هنر، شماره ۶.

کنعانی هندیجانی، عبدالحمید (۱۳۸۱)، تاریخ و جغرافیای سرزمین کهن با تمدن دیرینه از ارجان تا قبان، شیراز: نوید شیراز، چاپ اول.

لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۵)، جامعه شناسی آبادان، تهران: کیان مهر، چاپ دوم.

محسنی، سید حسن (۱۳۸۱)، تاریخچه ای از آموزش و پرورش و نخستین مدارس استان خوزستان، فصلنامه رشد معلم، دوره بیستم، شماره ۱۶۶.

معتقدی، ربابه (۱۳۹۶)، تأثیر صنعت نفت بر تحولات اجتماعی مناطق نفت خیز (۱۳۰۴-۱۳۸۷ش)، نفت و زندگی، تهران: اداره کل روابط عمومی وزارت نفت.

یعقوبی نژاد، علی (۱۳۷۳)، رئیس نفت، تهران: یادواره کتاب، چاپ اول.

اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۴۰/۶۸

اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۴۰/۱۶۳۷۱

اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۴۰/۱۸۲۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۴۰/۲۰۶۶۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۴۰۰۶۳/۲۴۰

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۸۶۵۳/۲۹۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۱۰۵۰۹/۲۹۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۱۶۰۱۴/۲۹۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۱۷۵۲۲/۲۹۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۰۹۴۶/۲۹۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۳۰۰۹۱/۲۹۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۳۵۷۸۱/۲۹۷

Tompson, Edward Palmer (1929). "The Persian Oil Industry" Naft Magazine, Vol 5.

Williamson, John. W. (1927) in a Persian Oil Field, London. Ernest Bem.